

SO'Z HOSIL BO'LISHI VA UNING KOGNITSIYADAGI ROLI

Xanaliyeva Gulhumor Sodiqovna

Andijon shahar 1-son kasb-hunar maktabi

Umumta'lim fanlar kafedrası Ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: So'z hosil bo'lishi va uning kognitsiyadagi roli tilshunoslik va psixologiya sohalarida muhim ahamiyatga ega. So'z hosil bo'lishi — bu yangi so'zlar yaratish jarayoni bo'lib, u tilning rivojlanishi va o'zgarishida muhim rol o'ynaydi. So'zlar nafaqat tilning asosiy birligi, balki inson fikrlash jarayonining ham ajralmas qismidir. Ular orqali biz o'z fikrlarimizni ifodalaymiz, his-tuyg'ularimizni bayon etamiz va atrofimizdagi dunyoni tushunamiz.

Kalit so'zlar: so'z hosil bo'lishi, tilshunoslik, til, kognitsiya, morfologik usul, semantik usul, so'z.

So'z hosil bo'lishi — bu tilshunoslikda muhim jarayon bo'lib, yangi so'zlarning qanday paydo bo'lishini, ularning tuzilishini va ma'nolarini o'rganadi. So'zlar, tilning asosiy elementlari sifatida, muloqotda fikrlarni ifodalash va ma'lumotlarni etkazish uchun zarurdir. So'z hosil bo'lish jarayoni, tilning dinamikasini va rivojlanishini ko'rsatadi, shuningdek, madaniyat va ijtimoiy hayot bilan bog'liq o'zgarishlarni aks ettiradi. So'z hosil bo'lish jarayonida bir nechta asosiy usullar mavjud. Ularning eng keng tarqalganlari morfologik, sintaktik, leksik va semantik usullardir. Har bir usul so'zlarning qanday qilib yangi shakllarini yoki ma'nolarini hosil qilishini tushuntiradi. Morfologik usul — bu so'zlarning ichki tuzilishi va ularning qismlarini o'rganadi. Morfologiya so'zlarni ildiz, prefiks va suffiks kabi elementlarga ajratadi. Masalan, "kitob" so'zidan "kitobxon" yoki "kitobxona" kabi yangi so'zlar hosil qilish mumkin. Bu jarayon, so'zning ma'nosini kengaytiradi va yangi tushunchalarni ifodalash imkonini beradi. Morfologik hosil bo'lish, shuningdek, so'zning grammatik shakllarini o'zgartirish orqali ham amalga oshiriladi. Masalan, "yur" fe'li "yuraman", "yurasan" kabi shakllarda ishlatilishi mumkin. Sintaktik usul — bu so'zlarni bir-biriga bog'lash va yangi iboralar hosil qilish jarayonidir. Sintaksis yordamida so'zlar qanday qilib birlashtirilishi va jummalarni tashkil etishi o'rganiladi. Masalan, "kitob o'qimoq" iborasi, "o'qimoq" fe'li va "kitob" nomidan tashkil topgan. Sintaktik hosil bo'lish, tilning aniq va tushunarli ifodalarini yaratishga yordam beradi. Bu jarayon, shuningdek, tilning kontekstual jihatlarini ham o'z ichiga oladi, chunki so'zlar va iboralar muloqotda qanday ishlatilishi muhimdir. Leksik usul — bu yangi so'zlar va iboralar hosil qilish jarayonidir. Leksikologiya yordamida so'zlarning kelib chiqishi, ularning ma'nolari va o'zgarishlari o'rganiladi. Yangi so'zlar ko'pincha boshqa tillardan, madaniyatlardan

yoki ijtimoiy hodisalardan kelib chiqadi. Masalan, "internet" so'zi zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi bilan paydo bo'lgan. Leksik hosil bo'lish, shuningdek, sinonimlar va antonimlar orqali ham amalga oshiriladi, bu esa so'zlarning ma'nolarini yanada boyitadi. Semantik usul — bu so'zlarning ma'nolari va ularning kontekstda qanday o'zgarishini o'rganadi. Semantika yordamida so'zlarning ma'nolari qanday farqlanishi, ularning sinonimlari va antonimlari qanday o'zgarishi ko'rib chiqiladi. Masalan, "yurmoq" so'zi turli kontekstlarda turli ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Semantik hosil bo'lish, tilning boyligini va uning muloqotdagi rolini ko'rsatadi. So'zlarning ma'nosi, ularning kontekstiga qarab o'zgarishi mumkin, bu esa tilning murakkabligini oshiradi. So'z hosil bo'lish jarayoni, shuningdek, madaniyat va ijtimoiy hayot bilan bog'liq o'zgarishlarni aks ettiradi. Har bir til o'ziga xos madaniyatni ifodalaydi va madaniyat til orqali o'zgaradi. Yangi so'zlar va iboralar, jamiyatdagi o'zgarishlar, texnologik rivojlanish va ijtimoiy hodisalar natijasida paydo bo'ladi. Masalan, zamonaviy hayotda "smartfon", "blog", "vlog" kabi so'zlar yangi texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar bilan bog'liq holda paydo bo'lgan. So'z hosil bo'lishi — bu tilning morfologik va leksik jihatlari orqali yangi so'zlar va iboralarni yaratish jarayonidir. Bu jarayon tilning dinamikasini, uning rivojlanishini va o'zgarishini ta'minlaydi. So'z hosil bo'lishi, asosan, ikkita asosiy usul orqali amalga oshiriladi: morfologik va leksik. Morfologik so'z hosil bo'lishida so'zning ichki tuzilishi va uning qismlari (prefikslar, suffikslar, ildizlar) o'zgaradi, leksik so'z hosil bo'lishida esa yangi so'zlar yangi ma'nolarni ifodalash uchun yaratiladi. So'z hosil bo'lishi jarayoni kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Kognitiv fanlar so'zlarni qanday qilib qabul qilishimiz, ularni qanday tushunishimiz va fikrlarimizni qanday ifodalashimizni o'rganadi. So'zlar nafaqat tilning asosiy birligi, balki inson fikrlashining ham asosiy vositasidir. Yangi so'zlar va ularning ma'nolari insonning dunyoqarashini kengaytiradi, fikrlarni ifodalash imkoniyatlarini oshiradi va ijtimoiy muloqotda samaradorlikni ta'minlaydi. So'z hosil bo'lish jarayoni turli usullar orqali amalga oshiriladi. Bular orasida qo'shimchalar yordamida so'zlarni o'zgartirish, yangi so'zlar yaratish, so'z birikmalarini hosil qilish va boshqa til qoidalariga asoslangan usullar mavjud. Masalan, "kitob" so'ziga "-lar" qo'shimchasini qo'shish orqali "kitoblar" so'zini hosil qilish mumkin. Bu jarayon tilning dinamikligini ta'minlaydi va yangi tushunchalar, fikrlar va his-tuyg'ularni ifodalash imkonini beradi. Kognitsiya, ya'ni insonning bilish jarayonlari, so'zlar orqali shakllanadi. So'zlar orqali biz atrofimizdagi narsalarni tasavvur qilamiz, ularni kategoriyalarga ajratamiz va o'zaro bog'laymiz. Masalan, "hayvon" so'zi bizga turli xil hayvonlar haqida umumiy tasavvur beradi. Har bir hayvonning o'ziga xos xususiyatlari bor, lekin "hayvon" so'zi orqali biz ularni bir guruhga birlashtiramiz. Bu jarayon kognitiv kategoriyalashuv deb ataladi va inson fikrlashining asosiy mexanizmlaridan biridir. So'zlar kognitsiyaning

ривожланishida ham muhim rol o'ynaydi. Ular orqali biz o'z fikrlarimizni tartibga solamiz, mantiqiy xulosalar chiqaramiz va muammolarni hal etamiz. Masalan, "sabzavot" va "meva" so'zlari orqali biz oziq-ovqat mahsulotlarini tasniflaymiz va ularning o'zaro farqlarini tushunamiz. Bu kabi tasniflash jarayonlari kognitiv jarayonlarimizni osonlashtiradi va bizga murakkab ma'lumotlarni qabul qilishda yordam beradi. Shuningdek, so'z hosil bo'lishi va kognitsiya o'rtasidagi bog'liqlik til va madaniyat o'rtasidagi aloqani ham ko'rsatadi. Har bir til o'ziga xos so'z hosil qilish qoidalariga ega va bu qoidalar xalqning fikrlash tarzini aks ettiradi. Masalan, ayrim tillarda tabiatga oid so'zlar ko'p bo'lishi mumkin, bu esa o'sha madaniyatning tabiatga bo'lgan e'tiborini ko'rsatadi. Shu bilan birga, yangi so'zlar yaratish jarayoni madaniyatning o'zgarishi va rivojlanishini ham aks ettiradi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, so'z hosil bo'lishi va uning kognitsiyadagi roli inson fikrlash jarayonining asosiy jihatlaridan biridir. So'zlar orqali biz atrofimizdagi dunyoni tushunamiz, fikrlarimizni ifodalaymiz va o'zaro aloqalarimizni rivojlantiramiz. Shuningdek, so'z hosil bo'lishi jarayoni tilning dinamikligini ta'minlaydi va madaniyatning o'zgarishini aks ettiradi. Bu jarayonlarni o'rganish tilshunoslik, psixologiya va madaniyatshunoslik sohalarida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pinker, S. (1994). "The Language Instinct: How the Mind Creates Language." William Morrow and Company.
2. Gärdenfors, P. (2014). "The Geometry of Meaning: Semantics Based on Conceptual Spaces." MIT Press.
3. Kahneman, D. (2011). "Thinking, Fast and Slow." Farrar, Straus and Giroux.
4. Talmy, L. (2000). "Toward a Cognitive Semantics: Conceptual Structuring Systems." MIT Press.
5. Boroditsky, L. (2011). "How Language Shapes Thought." Scientific American.
6. Hirschfeld, L. A., & Gelman, S. A. (1994). "What Young Children Think About Their Own and Others' Thinking." In "Cognitive Development," 9(3), 327-353.
7. Sperber, D., & Wilson, D. (1995). "Relevance: Communication and Cognition." Blackwell.